

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΡΥΣΗΣ

Ο ΜΑΡΞΙΚΟΣ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ ΩΣ ΚΙΝΗΜΑ & ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Οι άνθρωποι δημιουργούν την ιστορία, τη δημιουργούν όμως όχι όπως τους αρέσει, όχι σε συνθήκες που επιλέγουν οι ίδιοι, αλλά μέσα σε συνθήκες που υπάρχουν άμεσα, που είναι δοσμένες και που κληροδοτήθηκαν από το παρελθόν.

*Η παράδοση όλων των νεκρών γενεών
βαραίνει σαν εφιάλτης στο μυαλό των ζωντανών.*

(Karl Marx, Η 18η Brumaire του Λουδοβίκου Βοναπάρτη)

I. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ & ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

(*Διευκρινίσεις ως προς τον τίτλο)

1. Στις μέρες μας παρατηρείται διεθνώς μια σχετική αναθέρμανση της συζήτησης για τον κομμουνισμό, για την ‘ιδέα του κομμουνισμού’, για την ‘κομμουνιστική υπόθεση’. Η αναθέρμανση αυτή προκαλείται από διαφορετικές πλευρές και σε διαφορετικά επίπεδα. Διακρίνω σχετικά:

A) μια κλασική μαρξιστική θεώρηση, που επιμένει, με διαφορετικούς τρόπους, να διακρίνει τον κομμουνισμό από τα καθεστώτα του λεγόμενου ‘υπαρκτού σοσιαλισμού’, και η οποία αντιπαρατίθεται προς

B) μια πολυδιάστατη μετα-μαρξιστική διαπραγμάτευση του κομμουνισμού, διατηρώντας σταθερά ανοιχτό το θεωρητικό μέτωπο προς

Γ) τον επίσης πολυποίκιλο θεωρητικό και κινηματικό κόσμο των αναρχικών προσεγγίσεων του κομμουνισμού.

2. Απαιτείται πράγματι η οργάνωση μιας συγχρονικής συγκριτικής μελέτης για τον κομμουνισμό του 21ου αιώνα, στις επιμέρους θεωρητικές θεματικές του και με βάση τη διαχωριστική γραμμή αυτή ανάμεσα στον κριτικό, το μετα-μαρξιστικό και τον αναρχικό κομμουνισμό.

*Διευκρίνιση όρου: ‘κριτικός κομμουνισμός’

«Εάν προσχωρούσαμε [στην Ένωση Κομμουνιστών], θα είχαμε την ευκαιρία να παρουσιάσουμε τον κριτικό κομμουνισμό* μας σε ένα συνέδριο της Ένωσης με ένα μανιφέστο το οποίο θα δημοσιευόταν κατόπιν ως το Μανιφέστο της Ένωσης, και επίσης θα μπορούσαμε να συνεισφέρουμε στην αντικατάσταση της ξεπερασμένης οργάνωσης της Ένωσης με μία άλλη, που θα ανταποκρινόταν στους νέους καιρούς και στους νέους στόχους.»[\[1\]](#)

--> Υιοθετώ και προτείνω τον όρο ‘κριτικός κομμουνισμός’, όπως τον χρησιμοποιεί ο Engels, και τούτο διότι την ίδια στιγμή που με τον όρο αυτόν διακρίνεται ο μαρξικός κομμουνισμός από τον ουτοπικό κομμουνισμό (και σοσιαλισμό), αναδεικνύεται η κριτική ως διαδικασία που και ιστορικά και μεθοδολογικά οδήγησε στον κομμουνισμό του Marx και του Engels.

«Εν τω μεταξύ, ένας δεύτερος, ουσιαστικά διαφορετικός κομμουνισμός, αναπτύχθηκε δίπλα σε αυτόν της Λίγκας [των Δικαίων] και του Weitling. [...] Όταν, την άνοιξη του 1845, συναντηθήκαμε και πάλι στις Βρυξέλλες, ο Marx είχε ήδη αναπτύξει πλήρως την υλιστική θεωρία της ιστορίας στα βασικά της χαρακτηριστικά [...] και ασχοληθήκαμε πλέον με την επεξεργασία, στις λεπτομέρειές της, στις πλέον διαφορετικές κατευθύνσεις, του νεόκοπου τρόπου θεώρησης.

Αυτή η ανακάλυψη [η υλιστική θεωρία της ιστορίας], επαναστατικοποιώντας την επιστήμη της ιστορίας, και η οποία [...] είναι ουσιαστικά έργο του Marx, στο οποίο μπορώ και εγώ να διεκδικήσω ένα ασήμαντο μερίδιο, υπήρξε, ωστόσο, άμεσης σημασίας για το σύγχρονο εργατικό κίνημα. Ο κομμουνισμός ανάμεσα στους Γάλλους και στους Γερμανούς, ο χαρτισμός ανάμεσα στους Άγγλους, δεν εμφανίζονταν πλέον ως ζήτημα τύχης, που θα μπορούσε και να μην έχει προκύψει. Αυτά τα κινήματα, εμφανίζονταν τώρα ως κίνημα μιας σύγχρονης καταπιεζόμενης τάξης, του προλεταριάτου, ως οι περισσότερο ή λιγότερο αναπτυγμένες μορφές της ιστορικά αναγκαίας πάλης ενάντια στην κυρίαρχη τάξη, την αστική τάξη [...] Και ο κομμουνισμός δε σήμαινε τώρα την επινόηση διαμέσου της φαντασίας μιας ιδεατής κοινωνίας όσο το δυνατόν τελειότερης, αλλά την κατανόηση της φύσης και των συνθηκών, καθώς και των γενικών στόχων, που απορρέουν, συνεπώς, από την πάλη που διεξάγεται από το προλεταριάτο.

Είμαστε πλέον της άποψης ότι τα νέα επιστημονικά συμπεράσματα, σε καμιά περίπτωση, δεν πρέπει να εναποτεθούν σε μεγάλους τόμους αποκλειστικά για το 'διαβασμένο' κόσμο. Ακριβώς το αντίθετο. Είμαστε και οι δύο ήδη βαθιά αναμειγμένοι στο πολιτικό κίνημα, και διαθέταμε ένα ορισμένο ακροατήριο στο μορφωμένο κόσμο, ιδιαίτερα της Γερμανίας, και εκτεταμένη επαφή με το οργανωμένο προλεταριάτο. Ήταν καθήκον μας να παρέχουμε την επιστημονική θεμελίωση στην άποψή μας, αλλά ήταν εξίσου σημαντικό για μας να κερδίσουμε στις απόψεις μας το ευρωπαϊκό και, κατά πρώτον, το γερμανικό προλεταριάτο.»^[2]
-Θα μπορούσε εναλλακτικά να χρησιμοποιηθεί και ο όρος 'επιστημονικός κομμουνισμός', αρκεί να γίνει η αναγκαία διάκριση ανάμεσα στη μαρξική έννοια της επιστήμης και στη θετικιστική παρερμηνεία της:

*Ιστορικότητα της θεωρίας του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού.

«Όπως οι οικονομολόγοι είναι οι επιστημονικοί εκπρόσωποι της αστικής τάξης, έτσι και οι σοσιαλιστές και οι κομμουνιστές αποτελούν τους θεωρητικούς της προλεταριακής τάξης. Στο βαθμό που το προλεταριάτο δεν είναι ακόμη επαρκώς αναπτυγμένο για να συγκροτηθεί σε τάξη, και οι παραγωγικές δυνάμεις δεν είναι ακόμη αρκούντως αναπτυγμένες μέσα στους κόλπους της ίδιας της αστικής τάξης, για να επιτρέψουν να διαφανούν οι αναγκαίες για την απελευθέρωση του προλεταριάτου και το σχηματισμό της νέας κοινωνίας υλικές συνθήκες, αυτοί οι θεωρητικοί δεν είναι παρά ουτοπιστές, οι οποίοι, προκειμένου να ανταποκριθούν στις ανάγκες των καταπιεσμένων τάξεων, αυτοσχεδιάζουν συστήματα και επιδιώκουν μια αναγεννητική επιστήμη. Αλλά στο μέτρο που η ιστορία προχωρεί και μαζί της η πάλη του προλεταριάτου διαγράφεται καθαρότερα, δεν έχουν πλέον ανάγκη να αναζητήσουν την επιστήμη στο μυαλό τους, δεν έχουν παρά να λάβουν υπόψη τους αυτό που συμβαίνει μπροστά στα μάτια τους και να μετατραπούν σε όργανό του. Στο βαθμό που αναζητούν την επιστήμη αλλά δε φτιάχνουν άλλο παρά συστήματα, στο βαθμό που δε βρίσκονται παρά στην έναρξη της πάλης, δε βλέπουν παρά την αθλιότητα μέσα στην αθλιότητα, χωρίς να αντιλαμβάνονται σε αυτό το σημείο την επαναστατική, την ανατρεπτική πλευρά, που θα ανατρέψει την παλιά κοινωνία. Από τη στιγμή που η επιστήμη που παράχθηκε από την ιστορική κίνηση, και με την οποία συνδέθηκε εν πλήρει γνώσει της αιτίας, έπαψε να είναι θεωρησιακή, μετατράπηκε

σε επαναστατική.»[3]

3. Στην παρούσα εισήγηση, αφού καταρχάς προσδιορίσω τι δεν είναι κομμουνισμός σύμφωνα με τον Marx, στη συνέχεια θα επιχειρήσω να προσδιορίσω βασικές διαστάσεις του μαρξικού κομμουνισμού ή, ορθότερα, του κριτικού κομμουνισμού του Marx και του Engels[4], καθώς αδυνατώ, λόγω και της στενότητας του χρόνου, να προχωρήσω έστω και στην αποτύπωση ορισμένων χαρακτηριστικών των μετα-μαρξιστικών και των αναρχικών προσεγγίσεων του κομμουνισμού, για τις οποίες απαιτείται, κατά τη γνώμη μου, σειρά επιμέρους διαλέξεων σε συνεχή μάλιστα αντίστιξη προς τον κριτικό κομμουνισμό του ίδιου του Marx, αλλά και μιας πλειάδας σημαντικών θεωρητικών συνεχιστών του.

4. Από μαρξική άποψη, ερευνητικά χρηστική αποδεικνύεται, στο βαθμό που δεν απολυτοποιείται, η διαπραγμάτευση της μαρξικής θεωρίας του κομμουνισμού σε δύο βασικούς άξονες:

4.1. Ο κομμουνισμός ως κίνημα και το *άλμα* της κομμουνιστικής επανάστασης.

[*Η Γερμανική Ιδεολογία*, Γαλλική τριλογία και άλλα ιστορικά κείμενα]

4.2. Ο κομμουνισμός ως κοινωνικός σχηματισμός.

[*Χειρόγραφα '44*, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, *Grundrisse*, *Το Κεφάλαιο*]

5. Με βάση τη μαρξική εργογραφία, η διαπραγμάτευση του κομμουνισμού μπορεί να διακριθεί σε δυο μεγάλες περιόδους με χρονικό ορόσημο την περίοδο 1848-1849, κατά την οποία:

A) η ευρωπαϊκή ήπειρος σαρώνεται από ένα μείζον επαναστατικό κύμα, αρχής γενομένης από τη Γαλλία, με σημαντική, αν και όχι νικηφόρα, παρουσία του προλεταριάτου

B) οι Marx-Engels συγγράφουν το *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, στο οποίο συμπυκνώνουν αφενός μεν τη δική τους θεωρία του κριτικού κομμουνισμού, αφετέρου δε την κριτική τους στις άλλες εκδοχές σοσιαλισμού και κομμουνισμού

Γ) ο Marx, μετακινούμενος στο Λονδίνο αφοσιώνεται στη μελέτη και επεξεργασία της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, διαδικασία που, χωρίς να αλλάζει δραματικά τη θεωρία του για τον κομμουνισμό, διαμορφώνει, ωστόσο, ολοένα και πιο επεξεργασμένο επιστημονικό πλαίσιο για τη μελέτη του κομμουνισμού ιδίως ως κοινωνικού σχηματισμού, ο οποίος αναδύεται ιστορικά διαμέσου του επαναστατικού μετασχηματισμού της ίδιας της καπιταλιστικής κοινωνίας. (Βλ. ιδίως *Grundrisse* και *Το Κεφάλαιο*)

II. ΤΙ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ Ο ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΜΑΡΧ

1. Δεν είναι ουτοπία

1842-1843: *Εφημερίδα του Ρήνου*

Ο Marx της *Rheinische Zeitung* τοποθετείται προσεκτικά αναφορικά προς τα ουτοπικά κομμουνιστικά σχέδια του καιρού του, που με υπεροψία και επιπολαιότητα αντιμετωπίζονται τόσο από τους 'αερολόγους' και με 'τρομερή δόση ματαιοδοξίας' *Ελεύθερος* του Βερολίνου,[5] όσο και από τις αντιδραστικές/συντηρητικές δυνάμεις της Πρωσίας.[6] Παρά το γεγονός ότι δεν υιοθετεί τις ιδέες των ουτοπικών κομμουνιστών, ο Marx της προ-κομμουνιστικής περιόδου δεν παύει να υποστηρίζει ότι μόνον η 'ενδελεχής κριτική', η 'μακρά και εμβριθής μελέτη' είναι

ο τρόπος που αρμόζει να κριθούν τα γραπτά ενός Leroux, ενός Considérant, ενός Proudhon.[\[7\]](#)

1848: *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*

Οριοθέτηση του κριτικού κομμουνισμού από:

1. τον αντιδραστικό σοσιαλισμό
  - φεουδαρχικό σοσιαλισμό
  - μικροαστικό σοσιαλισμό
  - γερμανικό ή ‘αληθινό’ σοσιαλισμό
2. το συντηρητικό ή αστικό σοσιαλισμό
3. τον κριτικό ουτοπικό σοσιαλισμό και κομμουνισμό.

*Ο ρόλος των κομμουνιστών: «Δε σταματούν ποτέ, ούτε για μια στιγμή, να ενσταλάζουν στην εργατική τάξη την κατά το δυνατόν καθαρότερη αναγνώριση του εχθρικού ανταγωνισμού ανάμεσα στην αστική τάξη και το προλεταριάτο.»

1850: *Ταξικοί αγώνες στη Γαλλία*

«Έτσι, ενώ η ουτοπία, ο δογματικός σοσιαλισμός, που υποτάσσει ολόκληρο το κίνημα σε ένα από τα στοιχεία του, που θέτει τις εγκεφαλικές επινοήσεις ενός μεμονωμένου σχολαστικού στη θέση της κοινής, κοινωνικής παραγωγής και, πάνω απ’ όλα, αποδιώχνει τις αναγκαιότητες των αγώνων της επαναστατικής τάξης με μικρά τεχνάσματα ή μεγάλη συναισθηματική ρητορική –ενώ αυτός ο δογματικός σοσιαλισμός, που βασικά εξιδανικεύει μόνο την υπάρχουσα κοινωνία, φτιάχνει μια χωρίς σκιές εικόνα της και επιδιώκει να αντιπαραθέσει το ιδανικό του προς την πραγματικότητα, ενώ αυτός ο σοσιαλισμός παραχωρείται από το προλεταριάτο στη μικροαστική τάξη, ενώ η εσωτερική διαπάλη ανάμεσα στους διάφορους σοσιαλιστές ηγέτες αποκαλύπτει κάθε λεγόμενο σύστημα ως εξεζητημένη υιοθέτηση μιας μεταβατικής θέσης απέναντι σε μιαν άλλη στο δρόμο προς την κοινωνική εξέγερση – το προλεταριάτο ολοένα και περισσότερο οργανώνεται γύρω από τον επαναστατικό σοσιαλισμό, γύρω από τον κομμουνισμό, για τον οποίο η ίδια η αστική τάξη εφηύρε το όνομα του Blanqui. Αυτός ο σοσιαλισμός αποτελεί τη διακήρυξη της διαρκούς επανάστασης, την ταξική δικτατορία του προλεταριάτου ως αναγκαίου μεταβατικού σημείου προς την κατάργηση των ταξικών διακρίσεων εν γένει, προς την κατάργηση όλων των σχέσεων παραγωγής, στις οποίες στηρίζονται, προς την κατάργηση όλων των κοινωνικών σχέσεων, που αντιστοιχούν στις σχέσεις παραγωγής, προς την επαναστατικοποίηση όλων των ιδεών, που αντιστοιχούν προς αυτές.»[\[8\]](#)

2. Δεν είναι αφηρημένο/ a priori ιδεώδες

3. Δεν είναι ‘χυδαίος’ και εξισωτικός

1844: *Οικονομικά & Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*

‘Χυδαίος’ κομμουνισμός: μηχανιστική και καθολική άρνηση της ιδιοκτησίας στο όνομα της κοινότητας με έντονα στοιχεία εξισωτισμού, άρνησης της προσωπικότητας:

«Αυτός ο [άξεστος] κομμουνισμός [rohe Kommunismus], στο βαθμό που αρνείται

την προσωπικότητα του ανθρώπου σε κάθε σφαίρα, είναι απλώς η λογική έκφραση της ατομικής ιδιοκτησίας που είναι η άρνηση αυτή. [...] Ο άξεστος κομμουνιστής είναι απλώς η συσσώρευση του φθόνου αυτού και της επιθυμίας για εξίσωση στη βάση ενός προδικασμένου ελάχιστου. [...] Πόσο λίγο η κατάργηση αυτή της ατομικής ιδιοκτησίας είναι μια αληθινή ιδιοποίηση φαίνεται από την αφηρημένη άρνηση ολόκληρου του κόσμου της κουλτούρας και του πολιτισμού, και από την επιστροφή στην αφύσικη απλότητα του φτωχού, ακαλλιέργητου ανθρώπου που δεν έφτασε ούτε καν στο στάδιο της ατομικής ιδιοκτησίας, για να μην αναφερθούμε στην υπέρβασή του.

[Για τον άξεστο κομμουνισμό], η κοινότητα είναι απλώς μια κοινότητα εργασίας και ισότητας μισθών, που καταβάλλονται από το κοινοτικό κεφάλαιο, από την κοινότητα ως καθολικού κεφαλαιοκράτη.

Η πρώτη θετική κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας -άξεστος κομμουνισμός- είναι έτσι μόνο μια εκδήλωση της χυδαιότητας της ατομικής ιδιοκτησίας που προσπαθεί να εγκαθιδρυθεί σε θετική κοινότητα.»[9]

4. Δεν είναι πολιτικός/ δεσποτικός-κρατικιστικός

Πολιτικός (δημοκρατικός ή δεσποτικός κομμουνισμός), «αλλά ακόμη ατελής και επηρεασμένος από την ατομική ιδιοκτησία, δηλαδή από τον αποξενωμένο άνθρωπο.» [10]

5. Δεν είναι το τέλος της Ιστορίας

«Η Ιστορία δεν κάνει *κάτι*, δεν *κατέχει* τεράστιο πλούτο, *δε* διεξάγει μάχες. Είναι ο *άνθρωπος*, ο πραγματικός, ο ζωντανός άνθρωπος που κάνει όλα αυτά, που κατέχει και μάχεται' η *ιστορία* δεν είναι σαν ένας διακριτός άνθρωπος, που θα χρησιμοποιούσε έναν άνθρωπο ως μέσο για την επίτευξη των *δικών* της σκοπούς. Η ιστορία *δεν* είναι *κάτι* άλλο, *παρά* η δραστηριότητα του ανθρώπου που επιδιώκει τους *δικούς του* σκοπούς.»[11]

«Η ιστορία δεν είναι *κάτι* *παρά* η διαδοχή των επιμέρους γενεών, κάθε μία από τις οποίες χρησιμοποιεί τα υλικά, τους κεφαλαιουχικούς πόρους, τις παραγωγικές δυνάμεις που της παραδόθηκε από τις προγενέστερες γενιές, και συνεπώς, από τη μία πλευρά, συνεχίζει την παραδοσιακή δραστηριότητα σε πλήρως αλλαγμένες συνθήκες, και, από την άλλη, τροποποιεί με πλήρως αλλαγμένη δραστηριότητα. Αυτό μπορεί να διαστραφεί θεωρησιακά, έτσι ώστε η ύστερη ιστορία να εμφανίζεται σε σκοπός της προγενέστερης, π.χ. ο σκοπός που αποδίδεται στην ανακάλυψη της Αμερικής να είναι η προώθηση της έκρηξης της Γαλλικής Επανάστασης. Έτσι, η ιστορία προσλαμβάνει τους δικούς επιμέρους σκοπούς και γίνεται *ένα* πρόσωπο στη συσχέτισή του με άλλα πρόσωπα' [...], ενώ αυτό που περιγράφεται με τις λέξεις *'μοίρα'*, *'σκοπός'*, *'σπέρμα'*, ή *'ιδέα'* της προηγούμενης ιστορίας δεν είναι τίποτε άλλο *παρά* αφαίρεση της ύστερης ιστορίας, της ενεργητικής επίδρασης που ασκεί η προγενέστερη ιστορία στην ύστερη ιστορία.»[12]

«Όλη η κίνηση της ιστορίας είναι κατά συνέπεια η πραγματική πράξη της δημιουργίας του κομμουνισμού –η γέννηση της εμπειρικής του ύπαρξης- όσο και – για τη διαλογιζόμενη συνείδησή της- η κατανόηση και γνώση της κίνησης του δικού της γίνεσθαι.

Ο κομμουνισμός είναι η πράξη που προβάλλει ως η άρνηση της άρνησης και συνακόλουθα είναι η πραγματική φάση, αναγκαία για την επόμενη περίοδο της ιστορικής ανάπτυξης στη χειραφέτηση και αποκατάσταση του ανθρώπινου γένους. Ο κομμουνισμός είναι ο αναγκαίος τύπος και το δυναμικό πιστεύω του άμεσου μέλλοντος, αλλά ο κομμουνισμός δεν είναι αφεαυτού του ο σκοπός της ανθρώπινης

ανάπτυξης –η μορφή της ανθρώπινης κοινωνίας.»[\[13\]](#)

III. Τι είναι ο κομμουνισμός του Marx

1. Πραγματικό κίνημα

- παγκόσμια ανάπτυξη παραγωγικών δυνάμεων
- παγκόσμια ανάπτυξη της επικοινωνίας
- παγκόσμια αγορά
- παγκόσμια ιστορική ύπαρξη ατόμων/ προλεταριάτου

1846: *Η Γερμανική Ιδεολογία*

«Αυτή η ‘αποξένωση’ [...] μπορεί, φυσικά, να καταργηθεί υπό δύο πρακτικές προϋποθέσεις. Προκειμένου να γίνει ανυπόφορη δύναμη, δηλ. μια δύναμη ενάντια στην οποία οι άνθρωποι επαναστατούν, πρέπει μια μεγάλη μάζα της ανθρωπότητας να έχει καταστεί ‘χωρίς ιδιοκτησία’, και επιπλέον η μάζα αυτή να έχει περιέλθει σε αντίφαση προς τον υπάρχοντα κόσμο του πλούτου και του πολιτισμού. Και τα δυο αυτά προαπαιτούμενα προϋποθέτουν μια μεγάλη αύξηση της παραγωγικής δύναμης, ένα υψηλό βαθμό ανάπτυξης. Και, από την άλλη πλευρά, αυτή η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων (που την ίδια στιγμή συνεπάγεται την πραγματική εμπειρική ύπαρξη των ανθρώπων σε παγκόσμια-ιστορική ύπαρξη, αντί για τοπική) είναι απόλυτα αναγκαίο προαπαιτούμενο, γιατί χωρίς αυτή η στέρηση, η έλλειψη παραμένει απλά και μόνο γενική, και με την έλλειψη η πάλη για τα απαραίτητα θα ξανάρχιζε αναγκαστικά, και όλη η παλιά βρώμικη δουλειά θα εμφανίζονταν και πάλι. Επιπλέον, αυτή η καθολική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων είναι αναγκαία, επειδή μόνο με αυτή εγκαθιδρύεται μια καθολική επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων, που από τη μια πλευρά παράγει σε όλα τα έθνη ταυτόχρονα την χωρίς ιδιοκτησία μάζα (καθολικός ανταγωνισμός), κάνοντας κάθε έθνος εξαρτημένο από τις επαναστάσεις των άλλων, και τελικά θέτει τα παγκόσμια-ιστορικά, εμπειρικά καθολικά άτομα στη θέση των τοπικών.

Χωρίς αυτό, 1) ο κομμουνισμός μπορεί να υπάρξει μόνο ως τοπικό φαινόμενο, 2) οι ίδιες οι δυνάμεις της επικοινωνίας δε θα μπορούσαν να αναπτυχθούν ως καθολικές, συνεπώς ανυπόφορες δυνάμεις, και 3) κάθε επέκταση της επικοινωνίας θα καταργούσε τον τοπικό κομμουνισμό. Εμπειρικά, ο κομμουνισμός είναι δυνατός μόνον ως πράξη των κυρίαρχων λαών “με μιας” και ταυτόχρονα, γεγονός που προϋποθέτει την παγκόσμια ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και της παγκόσμιας επικοινωνίας που συνδέεται μαζί τους. [...]

Επιπλέον, η μάζα των εργατών, που δεν είναι τίποτε παρά εργάτες, [...] προϋποθέτει την παγκόσμια αγορά. Το προλεταριάτο μπορεί συνεπώς να υπάρξει μόνο σε παγκόσμιο ιστορικό επίπεδο, όπως ακριβώς ο κομμουνισμός, η δραστηριότητά του προλεταριάτου, μπορεί να έχει μόνο μια “παγκόσμια-ιστορική” ύπαρξη. Παγκόσμια-ιστορική ύπαρξη ατόμων, δηλαδή ύπαρξη ατόμων που συνδέεται άμεσα με την παγκόσμια ιστορία.»[\[14\]](#)

«Ο κομμουνισμός είναι για μας, όχι μια κατάσταση πραγμάτων που πρέπει να εγκαθιδρυθεί, ένα ιδεώδες που σε αυτό θα πρέπει να προσαρμοστεί η πραγματικότητα. Ονομάζουμε κομμουνισμό το πραγματικό κίνημα, που καταργεί τη σημερινή κατάσταση πραγμάτων. Οι όροι αυτού του κινήματος απορρέουν από τις προϋποθέσεις που τώρα υπάρχουν.»[\[15\]](#)

«Ο κομμουνισμός διαφέρει από όλα τα προηγούμενα κινήματα κατά το ότι ανατρέπει τη βάση όλων των προγενέστερων σχέσεων παραγωγής και επικοινωνίας, και για πρώτη φορά αντιμετωπίζει συνειδητά όλες τις φυσικά απορρέουσες προϋποθέσεις ως δημιουργίες των ως εδώ υπαρχόντων ανθρώπων, τις απογυμνώνει από το φυσικό χαρακτήρα τους και τις υποτάσσει στην εξουσία των ενωμένων ατόμων.»[\[16\]](#)

[2. Επανάσταση]

«Στην ως τώρα ιστορία, είναι, πράγματι, κάτι σαν εμπειρικό γεγονός ότι τα μεμονωμένα άτομα, με τη διεύρυνση της δραστηριότητάς τους σε παγκόσμια-ιστορική δραστηριότητα, υποδουλώνονται ολοένα και περισσότερο σε μια δύναμη ξένη προς αυτά, [...], μια δύναμη, που γίνεται όλο και πιο μεγάλη, και, σε τελική ανάλυση, τείνει να αποδειχθεί [ότι είναι] η *παγκόσμια αγορά*. Με την ανατροπή της υπάρχουσας κοινωνικής κατάστασης πραγμάτων με την κομμουνιστική επανάσταση, και την κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, που ταυτίζεται με αυτή, αυτή η δύναμη [της παγκόσμιας αγοράς],[...], θα διαλυθεί, και τότε η απελευθέρωση κάθε ενός ατόμου θα επιτευχθεί, στο μέτρο, που η ιστορία θα μετατραπεί εξ ολοκλήρου σε παγκόσμια ιστορία.»[\[17\]](#)

«Τελικά από την αντίληψη της ιστορίας που σκιαγραφήσαμε βγάζουμε επιπλέον τα παρακάτω συμπεράσματα: 1) Με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων έρχεται ένα στάδιο όπου παραγωγικές δυνάμεις και μέσα επικοινωνίας έρχονται σε μια κατάσταση, που κάτω από τις υπάρχουσες σχέσεις, φέρνουν μονάχα κακό, και δεν είναι πια παραγωγικές αλλά καταστροφικές δυνάμεις (μηχανήματα, χρήμα). Και σε σύνδεση με όλα αυτά εμφανίζεται μια τάξη που πρέπει να σηκώσει όλα τα βάρη της κοινωνίας, χωρίς να απολαμβάνει τα πλεονεκτήματά της, που όντας απόβλητη από την κοινωνία, σπρώχνεται αναγκαστικά στον πιο αποφασιστικό ανταγωνισμό προς όλες τις άλλες τάξεις, μια τάξη που αποτελεί την πλειοψηφία όλων των μελών της κοινωνίας, και που από αυτή πηγάζει η συνείδηση της αναγκαιότητας μιας ριζικής επανάστασης, η κομμουνιστική συνείδηση, που μπορεί βέβαια να γεννηθεί και στις άλλες επίσης τάξεις με τη μελέτη της κατάστασης αυτής της τάξης.. [...] 4) Τόσο για την παραγωγή σε μαζική κλίμακα αυτής της κομμουνιστικής συνείδησης, όσο και για την επιτυχία αυτής της υπόθεσης, είναι αναγκαία η αλλαγή των ανθρώπων σε μαζική κλίμακα, μια αλλαγή που μπορεί να γίνει μονάχα μέσα σε ένα πρακτικό κίνημα, με μια επανάσταση. Αυτή η επανάσταση είναι επομένως αναγκαία, όχι μόνο επειδή η κυρίαρχη τάξη δεν μπορεί να ανατραπεί με κανέναν άλλο τρόπο, αλλά επίσης επειδή η τάξη που την ανατρέπει μόνο σε μια επανάσταση μπορεί να επιτύχει να απαλλαγεί από την προαιώνια 'κόπρη του Αυγείου' και να γίνει ικανή να θεμελιώσει εξ αρχής την κοινωνία.»[\[18\]](#)

1871: *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*

*Το ζήτημα της μετάβασης

«Η εργατική τάξη δεν περίμενε θαύματα από την Κομμούνια. Δεν πρόκειται να εφαρμόσει με απόφαση του λαού έτοιμες, επεξεργασμένες ουτοπίες. Ξέρει ότι για να πετύχει την απελευθέρωσή της και μαζί με αυτή να πραγματοποιήσει την ανώτερη εκείνη μορφή της ζωής, προς την οποία τείνει ακατάσχετα η σημερινή κοινωνία με την οικονομική ανάπτυξη, η εργατική τάξη πρέπει να περάσει από μακρόχρονους αγώνες και μια σειρά από ιστορικές πορείες, που θα αλλάξουν ολότελα και τις συνθήκες και τους ανθρώπους. Δεν πρόκειται να πραγματοποιήσει ιδανικά, αλλά να ελευθερώσει μονάχα στοιχεία της νέας κοινωνίας, που αναπτύχθηκαν πια στους κόλπους της αστικής κοινωνίας που καταρρέει.»[\[19\]](#)

-Το μεταβατικό κράτος: επαναστατική δικτατορία του προλεταριάτου [σε αντίστιξη προς το 'ελεύθερο κράτος' του Προγράμματος της Gotha^[20]]

-Μεταβατικός προσδιορισμός της κομμουνιστικής κοινωνίας από την αστική κοινωνία:

1875: *Κριτική του προγράμματος της Gotha*

«Αυτό, με το οποίο έχουμε να κάνουμε εδώ, είναι μια κομμουνιστική κοινωνία, όχι όπως αναπτύχθηκε στα δικά της θεμέλια, αλλά αντιθέτως, ακριβώς όπως αναδύεται από την καπιταλιστική κοινωνία, που σφραγίζεται ακόμη, συνεπώς, από κάθε άποψη, οικονομικά, ηθικά, διανοητικά, με τα σημάδια της γέννας της παλιάς κοινωνίας, από τη μήτρα της οποίας αναδύεται. [...]

Εδώ, προφανώς, επικρατεί η ίδια αρχή, όπως αυτή που ρυθμίζει την ανταλλαγή εμπορευμάτων, στο βαθμό που αυτή συνιστά ανταλλαγή ίσων αξιών. Το περιεχόμενο και η μορφή αλλάζουν, διότι κάτω από τις αλλαγμένες συνθήκες, ουδείς μπορεί να δώσει κάτι εκτός της εργασίας του, και διότι, από την άλλη πλευρά, τίποτε δε μπορεί να περάσει στην ιδιοκτησία ατόμων πέραν των ατομικών μέσων κατανάλωσης. Αλλά, όσον αφορά τη διανομή των τελευταίων μεταξύ των επιμέρους παραγωγών, επικρατεί η ίδια αρχή, όπως στην ανταλλαγή εμπορευματικών ισοδυνάμων: μια δεδομένη ποσότητα εργασίας σε μια μορφή ανταλλάσσεται με ίση ποσότητα εργασίας σε άλλη μορφή.

Έτσι, *ίσο δίκαιο* εδώ είναι ακόμη καταρχήν -αστικό δίκαιο [...].

Παρά αυτή την πρόοδο, αυτό το *ίσο δίκαιο* βαρύνεται σταθερά από έναν αστικό περιορισμό. Το δίκαιο των παραγωγών είναι αναλογικό προς την εργασία που παρέχουν. Η ισότητα συνίσταται στο γεγονός ότι αυτή η μέτρηση γίνεται με *ίσο μέτρο*, την εργασία. Αλλά ένας άνθρωπος είναι ανώτερος από έναν άλλο φυσικά ή πνευματικά και, συνεπώς, παρέχει περισσότερη εργασία στον ίδιο χρόνο, ή μπορεί να εργαστεί για περισσότερο χρόνο. Και η εργασία, προκειμένου να λειτουργήσει ως μέτρο, πρέπει να οριστεί από τη διάρκειά της ή την έντασή της, άλλως παύει να αποτελεί κριτήριο μέτρησης. Αυτό το *ίσο δίκαιο* είναι άνισο δίκαιο για άνιση εργασία. Δεν αναγνωρίζει ταξικές διακρίσεις, διότι ο καθένας είναι μόνον εργάτης, όπως κάθε άλλος, αλλά αναγνωρίζει σιωπηρά το άνισο ατομικό χάρισμα και, συνεπώς, την παραγωγική ικανότητα των εργατών ως φυσικό πλεονέκτημα. *Είναι, ως εκ τούτου, δίκαιο ανισότητας, στο περιεχόμενό του, όπως κάθε δίκαιο.* [...]

Αλλά αυτά τα μειονεκτήματα είναι αναπόφευκτα στην πρώτη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, όπως συμβαίνει μόλις έχει αναδυθεί μετά από παρατεταμένες οδύνες τοκετού από την καπιταλιστική κοινωνία. Το δίκαιο δε μπορεί να είναι ποτέ ανώτερο από την οικονομική δομή της κοινωνίας και την πολιτιστική ανάπτυξη που αυτή προσδιορίζει.»^[21]

«Ανακύπτει τότε το ερώτημα: ποιο μετασχηματισμό πρέπει να υποστεί το κράτος στην κομμουνιστική κοινωνία; Με άλλα λόγια, ποιες κοινωνικές λειτουργίες, ανάλογες προς τις παρούσες κρατικές λειτουργίες, θα εξακολουθούν να υπάρχουν; Αυτό το ερώτημα μπορεί να απαντηθεί μόνον επιστημονικά και δε μπορεί κανείς να προσεγγίσει ούτε μια σπιθαμή στο πρόβλημα όσες χιλιάδες φορές και αν συνδυάσει τη λέξη λαός με τη λέξη κράτος.

Ανάμεσα στην καπιταλιστική και στην κομμουνιστική κοινωνία βρίσκεται η περίοδος του επαναστατικού μετασχηματισμού της μιας στην άλλη. Σε αντιστοιχία προς αυτή υπάρχει επίσης η περίοδος πολιτικής μετάβασης, κατά την οποία το κράτος

δε μπορεί να είναι τίποτε άλλο, παρά η επαναστατική δικτατορία του προλεταριάτου.»[22]

3. Κοινωνία/ κοινωνικός σχηματισμός

-χωρίς ατομική ιδιοκτησία

-χωρίς τάξεις

-χωρίς κράτος

-βασιλείο ελευθερία στη βάση εκείνου της αναγκαιότητας

-κοινότητα ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων

1844: *Χειρόγραφο του '44*

«Ο κομμουνισμός είναι η θετική υπέρβαση της ατομικής ιδιοκτησίας ως ανθρώπινης αυτο-αποξένωσης, και για αυτό το λόγο πραγματική ιδιοποίηση της ανθρώπινης ουσίας μέσα από τον άνθρωπο και για τον άνθρωπο· είναι η πλήρης αποκατάσταση του ανθρώπου στον εαυτό του, ως κοινωνικής, δηλαδή ως ανθρώπινης ύπαρξης. Μιας αποκατάστασης που απέκτησε συνείδηση και συντελέστηκε μέσα σε αυτόν τον πλούτο της ανάπτυξης των προηγούμενων περιόδων. Αυτός ο κομμουνισμός, ως απόλυτα αναπτυγμένος νατουραλισμός, ισοδυναμεί με τον ανθρωπισμό και ως απόλυτα αναπτυγμένος ανθρωπισμός ισοδυναμεί με τον νατουραλισμό· είναι η γνήσια επίλυση της σύγκρουσης μεταξύ ανθρώπου και φύσης και μεταξύ ανθρώπου και ανθρώπου, η αληθινή επίλυση της σύγκρουσης ανάμεσα στη ζωή και στο ον, ανάμεσα στην αντικειμενικοποίηση και στην αυτο-επιβεβαίωση, ανάμεσα στην ελευθερία και στην αναγκαιότητα, ανάμεσα στο άτομο και στο είδος. Αυτός ο κομμουνισμός είναι η λύση του αινίγματος της ιστορίας και το γνωρίζει ο ίδιος ότι αυτή είναι η λύση.

Όλη η κίνηση της ιστορίας είναι κατά συνέπεια η πραγματική πράξη της δημιουργίας του κομμουνισμού –η γέννηση της εμπειρικής του ύπαρξης- όσο και – για τη διαλογιζόμενη συνείδησή της- η κατανόηση και γνώση της κίνησης του δικού της γίνεσθαι.

Ο κομμουνισμός είναι η πράξη που προβάλλει ως η άρνηση της άρνησης και συνακόλουθα είναι η πραγματική φάση, αναγκαία για την επόμενη περίοδο της ιστορικής ανάπτυξης στη χειραφέτηση και αποκατάσταση του ανθρώπινου γένους. Ο κομμουνισμός είναι ο αναγκαίος τύπος και το δυναμικό πιστεύω του άμεσου μέλλοντος, αλλά ο κομμουνισμός δεν είναι αφεαυτού του ο σκοπός της ανθρώπινης ανάπτυξης –η μορφή της ανθρώπινης κοινωνίας.»[23]

1846: *Η Γερμανική Ιδεολογία*

«Ευθύς ως ο καταμερισμός εργασίας εμφανίζεται, κάθε άνθρωπος έχει μία ιδιαίτερη, αποκλειστική σφαίρα δραστηριότητας, που του επιβάλλεται και από την οποία δεν μπορεί να ξεφύγει. Είναι κυνηγός, ψαράς, βοσκός ή κριτικός κριτικός, και πρέπει να παραμείνει έτσι, αν δε θέλει να απολέσει τα μέσα επιβίωσης. Ενώ στην κομμουνιστική κοινωνία, όπου κανείς δεν έχει μια αποκλειστική σφαίρα δραστηριότητας, αλλά καθένας μπορεί να αφοσιώνεται σε όποιο κλάδο επιθυμεί, η κοινωνία ρυθμίζει τη γενική παραγωγή και καθιστά, έτσι, δυνατό για μένα να κάνω ένα πράγμα σήμερα και άλλο αύριο, να κυνηγώ την ημέρα, να ψαρεύω το απόγευμα, να ανατρέφω το κοπάδι το βράδυ, να ασκώ κριτική μετά το δείπνο, όπως είχα στο νου μου, χωρίς να γίνομαι ποτέ κυνηγός, ψαράς, βοσκός ή κριτικός»[24]

«Σε μια κοινότητα/ μαζί με άλλους έχει κάθε/ άτομο τα μέσα να καλλιεργήσει τις ικανότητές του προς όλες τις κατευθύνσεις. Μόνο μέσα στην κοινότητα, επομένως, είναι δυνατή η προσωπική ελευθερία. Στα προηγούμενα υποκατάστατα της κοινότητας, στο κράτος κτλ., προσωπική ελευθερία υπήρχε μονάχα για τα άτομα που αναπτύσσονταν μέσα στις σχέσεις της κυρίαρχης τάξης, και μονάχα στο βαθμό που ήταν άτομα αυτής της τάξης. Η απατηλή κοινότητα, που σε αυτή έχουν ως τώρα συνενωθεί τα άτομα, έπαιρνε πάντοτε μια ανεξάρτητη ύπαρξη σε σχέση με αυτά, και ταυτόχρονα, μια και ήταν η συνένωση μιας τάξης εναντίον μιας άλλης, ήταν όχι μόνο μια τελείως απατηλή κοινότητα, αλλά επίσης και ένα εμπόδιο. Στην πραγματική κοινότητα τα άτομα αποκτούν την ελευθερία τους στην ένωσή τους και διαμέσου της ένωσής τους.»[\[25\]](#)

«Μέσα στην κομμουνιστική κοινωνία, τη μόνη κοινωνία στην οποία η γνήσια και ελεύθερη ανάπτυξη των ατόμων παύει να είναι απλή φράση, αυτή η ανάπτυξη προσδιορίζεται ακριβώς από τη σύνδεση των ατόμων, μία σύνδεση που συνίσταται κατά το ένα μέρος στα οικονομικά προαπαιτούμενα και κατά το άλλο μέρος στην αναγκαία αλληλεγγύη της ελεύθερης ανάπτυξης όλων και, τελικά, στον καθολικό χαρακτήρα της δραστηριότητας των ατόμων στη βάση των υπαρχουσών παραγωγικών δυνάμεων. Εδώ, επομένως, πρόκειται για άτομα που βρίσκονται σε ένα καθορισμένο στάδιο ιστορικής ανάπτυξης και καθόλου για οποιαδήποτε, τυχαία άτομα, ακόμα και αν παραβλέψουμε την απαραίτητη κομμουνιστική επανάσταση, που η ίδια είναι ένας γενικός όρος για την ελεύθερή τους ανάπτυξη.»[\[26\]](#)

*Σε αντίθεση προς ό,τι τους καταλογίζει ο Stirner, για τους Marx και Engels[\[27\]](#) οι κομμουνιστές

1. δεν περιμένουν από την κοινωνία να τους δώσει, αλλά θέλουν να δώσουν στον εαυτό τους μια κοινωνία,
2. δεν αντιμετωπίζουν την κοινωνία ως 'εργαλείο',
3. θεωρούν υπερβάσιμη την αντίθεση καθήκοντος/ συμφέροντος,
4. δε θυσιάζονται (ως ατομικότητες) για την κοινωνία
5. αναγνωρίζουν ότι στην επαναστατική δραστηριότητα, η αλλαγή του εαυτού συμπίπτει με την αλλαγή των συνθηκών
6. δεν αντιπαραθέτουν τον εγωισμό στην αυταπάτηση ή το γενικό στο μερικό συμφέρον-αυτές είναι ψευδείς αντιθέσεις
7. γνωρίζουν, όπως, ότι «η ολόπλευρη πραγμάτωση του ατόμου τότε μόνο θα πάψει να γίνεται αντιληπτή ως ιδεώδες, ως αποστολή κτλ., όταν η ώθηση του κόσμου, που προάγει την πραγματική ανάπτυξη των ικανοτήτων του ατόμου, τεθεί υπό τον έλεγχο των ίδιων των ατόμων, όπως επιθυμούν οι κομμουνιστές.»[\[28\]](#)

1857: *Grundrisse*

Καθολική κατάφαση των ανθρώπινων αναγκών και ικανοτήτων

«Τι είναι, πράγματι ο πλούτος, όταν αποτιναχθεί η περιορισμένη αστική μορφή, παρά η καθολικότητα των αναγκών του ατόμου, των ικανοτήτων του, των απολαύσεων, των παραγωγικών δυνάμεών του κτλ., που δημιουργήθηκαν διαμέσου της καθολικής ανταλλαγής; [Τι άλλο παρά] η καθολική ανάπτυξη της ανθρώπινης κυριαρχίας πάνω στις δυνάμεις της φύσης, στις δυνάμεις της λεγόμενης φύσης, καθώς και στην ίδια την ανθρώπινη φύση; [Τι άλλο παρά] η απόλυτη εκδίπλωση των δημιουργικών δυνατοτήτων [του ανθρώπου] χωρίς άλλη προϋπόθεση, παρά την προηγούμενη

ιστορική ανάπτυξη, που καθιστά την ολότητα της ανάπτυξης, δηλαδή της ανάπτυξης των δυνάμεων του ανθρώπου, σκοπό καθεαυτόν, μη μετρήσιμη [διαδικασία] με προκαθορισμένα μέτρα; Όπου δεν αναπαράγεται με μία ειδικευση, αλλά παράγει την ολότητά του; Μάχεται όχι για να παραμείνει αυτό που έχει γίνει, αλλά βρίσκεται σε μία απόλυτη κίνηση του γίνεσθαι;»[\[29\]](#)

(* Βλ. και το κεφάλαιο των *Grundrisse* για τη μηχανή και την εργασιακή διαδικασία, όπου και η θεωρία για τη Γενική Διάνοια)

1867: *Το Κεφάλαιο*

Ο κομμουνισμός ως άρνηση της άρνησης

Μαζί με τη διαρκή ελάττωση του αριθμού των μεγιστάνων του κεφαλαίου, που σφετερίζονται και μονοπωλούν όλα τα οφέλη της διαδικασίας μετατροπής, αυξάνει η μάζα της αθλιότητας, της καταπίεσης, της υποδούλωσης, του εκφυλισμού, της εκμετάλλευσης, αλλά αυξάνει μαζί και η αγανάκτηση της εργατικής τάξης, που διαρκώς πληθαίνει και που διαπαιδαγωγείται, συνενώνεται και οργανώνεται απ' αυτόν τον ίδιο το μηχανισμό της κεφαλαιοκρατικής διαδικασίας παραγωγής. Το μονοπώλιο του κεφαλαίου μετατρέπεται σε δεσμό του τρόπου παραγωγής που άνθισε που άνθισε μαζί του και κάτω απ' αυτό. Η συγκεντροποίηση των μέσων παραγωγής και η κοινωνικοποίηση της εργασίας φτάνουν σε ένα σημείο, όπου δε συμβιβάζονται με το κεφαλαιοκρατικό τους περίβλημα. Το περίβλημα αυτό σπάει. Σημαίνει το τέλος της κεφαλαιοκρατικής ατομικής ιδιοκτησίας. *Οι απαλλοτριωτές απαλλοτριώνονται.*

Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος ιδιοποίησης, που προέρχεται από τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, άρα και η ατομική κεφαλαιοκρατική ατομική ιδιοκτησία, αποτελεί την πρώτη άρνηση της ατομικής ιδιοκτησίας που βασίζεται στην προσωπική εργασία. Μα η κεφαλαιοκρατική παραγωγή παράγει με την *αναγκαιότητα φυσικής διαδικασίας* την ίδια της την άρνηση. Πρόκειται για *άρνηση της άρνησης*. Η άρνηση αυτή δεν αποκαθιστά ξανά την ατομική ιδιοκτησία, αποκαθιστά όμως την προσωπική ιδιοκτησία πάνω στη βάση των επιτεύξεων της κεφαλαιοκρατικής εποχής: της συνεργασίας και της κοινής κατοχής της γης που τα παράγει η εργασία η ίδια.

Η μετατροπή της κομματιασμένης ατομικής ιδιοκτησίας, που βασίζεται στην προσωπική εργασία των ατόμων, σε κεφαλαιοκρατική ατομική ιδιοκτησία είναι φυσικά μια διαδικασία ασύγκριτα πιο μακρόχρονη, πιο σκληρή και πιο δύσκολη από τη μετατροπή σε κοινωνική ιδιοκτησία της κεφαλαιοκρατικής ιδιοκτησίας, που πραγματικά βασίζεται κιόλας σε κοινωνικό τρόπο παραγωγής. Εκεί επρόκειτο για την απαλλοτρίωση της μάζας του λαού από λίγους σφετεριστές, εδώ πρόκειται για την απαλλοτρίωση λίγων σφετεριστών από τη μάζα του λαού. [η έμφαση δική μας]»[\[30\]](#)

Ο κομμουνισμός ως 'βασιλείο της ελευθερίας'

«[Το βασίλειο της ελευθερίας] αρχίζει [πάντως] στην πραγματικότητα [ακριβώς] εκεί που παύει η εργασία να υπαγορεύεται από ανάγκη και εξωτερική σκοπιμότητα. Πέρα από [το βασίλειο της ανάγκης], αρχίζει η ανάπτυξη των δυνάμεων του ανθρώπου ως αυτός καθαυτός σκοπός, το βασίλειο της ελευθερίας, που μπορεί όμως να ακμάσει μόνο πάνω στη βάση εκείνου του βασιλείου της ανάγκης.»[\[31\]](#)

1875: *Η κριτική του προγράμματος της Gotha*

-Η ώριμη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας

«Σε μια ανώτερη φάση κομμουνιστικής κοινωνίας, αφότου η υποδουλωτική

καθυπόταξη του ατόμου στον καταμερισμό εργασίας, και, συνεπώς, επίσης η αντίθεση πνευματικής και φυσικής εργασίας, έχουν εξαφανιστεί, αφότου η εργασία έχει καταστεί όχι μόνον ένα μέσο επιβίωσης, αλλά η πρώτη ανάγκη της ζωής, αφότου οι παραγωγικές δυνάμεις έχουν επίσης αναπτυχθεί με την ολόπλευρη ανάπτυξη του ατόμου, και όλες οι πηγές του κοινού πλούτου ρέουν περισσότερο άφθονα –τότε μόνο θα καταστεί δυνατό να ξεπεραστεί στο σύνολό του ο στενός ορίζοντας του αστικού δικαίου και η κοινωνία να γράψει στις σημαίες της: Από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του!»[\[32\]](#)

IV. ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ: ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

1. Η σημασία της αξιολόγησης της ‘φύσης’ της σοβιετικής κοινωνίας, της εξέλιξης και της κατάληξής της: χωρίς επιστημονική/ μαρξιστική αποτίμηση του ‘κομμουνισμού του 20ου αιώνα’ δεν μπορεί να προωθηθεί το εγχείρημα για τον κομμουνισμό του 21ου αιώνα ως εναλλακτικής στον καπιταλισμό της εποχής μας.

2. Ένα σχόλιο στη σαινισμονικής αφετηρίας θέση του Engels, σύμφωνα με την οποία, το κράτος δεν καταργείται, αλλά απονεκρώνεται στην κομμουνιστική κοινωνία: απονέκρωση του κράτους & πολιτικοποίηση της κοινωνίας.

«Στη θέση της διακυβέρνησης των προσώπων αναδύεται η διαχείριση των πραγμάτων και η διεύθυνση των παραγωγικών διαδικασιών. Το κράτος δεν καταργείται, αλλά απονεκρώνεται.»[\[33\]](#)

Κομμουνιστική Πολιτεία: Πολιτική Οικονομία, Πολιτική, Πολιτισμός.

3. Ο κομμουνισμός ως τέλος, όχι με την έννοια της προ-διαγεγραμμένης πορείας ή της κατάληξης, αλλά ως συλλογικό σχέδιο-σκοπός των πραγματικών δραστηρίων ανθρώπων να φτιάξουν την ιστορία τους, « [όχι] με αυθαίρετη βούληση, όχι κάτω από συνθήκες που επιλέγουν οι ίδιοι, αλλά κάτω από συνθήκες που υπάρχουν ήδη, δεδομένες και κληροδοτημένες.» [\[34\]](#) [\[1\]](#) Friedrich

Engels, *Η Ιστορία της Κομμουνιστικής Αίγης*, στο Marx-Engels, *Selected Works*, International Publishers, New York, τομ. II, σ. 15. [\[2\]](#) Ο.π., σσ. 11-12. [\[3\]](#) Karl Marx, *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας. Απάντηση στη Φιλοσοφία της Αθλιότητας του KουProudhon*, όπως περιλαμβάνεται στο Marx-Engels, *Collected Works*, Progress Publishers, Moscow, τομ. 6, σσ. 177-178. [\[4\]](#) Σημαντικά δημοσιογραφικά κείμενα και κοινωνιολογικά έργα του Engels πρέπει να μελετηθούν και στην κατεύθυνση τεκμηρίωσης των θεωρητικών αναλύσεων του ίδιου του Marx για τον κομμουνισμό ως προλεταριακό κίνημα. Ενδεικτικά αναφέρω:

A) Αρθρογραφία στην εφημερίδα *New Moral World*

- *Η πρόοδος της κοινωνικής μεταρρύθμισης στην ήπειρο* (1843)

- *Η πρόοδος του κομμουνισμού στη Γερμανία* (1843)

- *Οι Times για το γερμανικό κομμουνισμό* (1843)

- *Κινήματα στην ήπειρο*

B) *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία* (1844-1845)

[\[5\]](#) Επιστολή του Marx στον Ruge, 30 Νοεμβρίου 1842, όπως περιλαμβάνεται στο Marx-Engels, *Collected Works*, ο.π., τομ. 1, σσ. 393-395: «Δήλωσα ότι θεωρώ απαράδεκτο, ακόμη και ανήθικο, να συναιρούμε τις κομμουνιστικές και

σοσιαλιστικές θεωρίες, συνεπώς μια νέα κοσμοθεωρία, σε περιστασιακές θεατρικές κριτικές, κτλ., και απαιτήσα μια πολύ διαφορετική και πιο ενδελεχή συζήτηση του κομμουνισμού, εφόσον θα έπρεπε, πάντως, να συζητηθεί.» [6] Βλ. σχετικά: Karl Marx, «Ο κομμουνισμός και η *Augsburg Allgemeine Zeitung*», στο Marx-Engels, *Collected Works*, ο.π., τομ.1, σσ.214-221. [7] Ο.π., σ.220. Ειδικότερα, για το έργο του Proudhon *Τι είναι ιδιοκτησία* (1840), αξίζει να σημειωθεί ότι ο ίδιος ο Marx το χαρακτηρίζει ‘οξυδερκής’, γεγονός που συντείνει στη βάσιμη υπόθεση ότι η συγκεκριμένη προυντονική μελέτη επηρέασε τη μαρξική αντίληψη για την ιδιοκτησία, όπως αυτές αποτυπώνονται στη συναφή αρθρογραφία του στη *Rheinische Zeitung*. [8] Karl Marx-Friedrich Engels, *Ταξικοί αγώνες στη Γαλλία*, όπως περιλαμβάνεται στο Marx-Engels, *Collected Works*, ο.π., τομ.10, σσ. 126-127. [9] Karl Marx, *Οικονομικά & Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, όπως περιλαμβάνεται στο Marx-Engels, *Collected Works*, ο.π., τομ.3, σ.295. [10] Ο.π., σ.296. [11] Karl Marx-Friedrich Engels, *Η Αγία Οικογένεια*, όπως περιλαμβάνεται στο Marx-Engels, *Collected Works*, ο.π., τομ.4, σ.93. [12] Karl Marx-Friedrich Engels, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, όπως περιλαμβάνεται στο K. Marx - F. Engels, *Collected Works*, ο.π., τομ.5, σ.50. [13] Karl Marx, *Οικονομικά & Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, ο.π., τομ.3, σ.306. [14] Karl Marx-Friedrich Engels, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, ο.π., σσ.48-49. [15] Ο.π., σ.49. [16] Ο.π., σ.81. [17] Ο.π., σ.51. [18] Ο.π., σσ.52-53. [19] Karl Marx *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*, όπως περιλαμβάνεται στο Marx - Engels, *Collected Works*, Progress Publishers, Moscow 1986, τομ.22, σ.335. [20] Karl Marx, *Κριτική του Προγράμματος της Gotha*, όπως περιλαμβάνεται στο K. Marx - F. Engels, *Collected Works*, ο.π., τομ.24, σ.94: «Ελεύθερο κράτος –τι είναι αυτό; Δεν είναι, σε καμιά περίπτωση, ο σκοπός των εργατών, που έχουν απαλλαγεί από τη στενή νοοτροπία των ταπεινών υπηκόων, να καταστήσουν το κράτος ‘ελεύθερο’. Στη Γερμανική Αυτοκρατορία το ‘κράτος’ είναι σχεδόν τόσο ‘ελεύθερο’ όπως στη Ρωσία. Η ελευθερία συνίσταται στη μετατροπή του κράτους από όργανο που επιβάλλεται πάνω στην κοινωνία σε ένα [όργανο] εξ ολοκλήρου υποταγμένο σε αυτή [...]. Το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα –αν τουλάχιστον υιοθετήσει το πρόγραμμα- αποδεικνύει ότι οι σοσιαλιστικές ιδέες του δεν είναι καν επιδερμικές, καθότι αντί να αντιμετωπίσει την υπάρχουσα κοινωνία (και αυτό ισχύει εξίσου και για κάθε μελλοντική) ως τη βάση του υπάρχοντος κράτους (ή του μελλοντικού κράτους στην περίπτωση της μελλοντικής κοινωνίας), αντιμετωπίζει μάλλον το κράτος ως ανεξάρτητη οντότητα, που διαθέτει τις δικές της ‘διανοητικές, ηθικές και ελευθεριακές βάσεις’.» [21] Ο.π., σσ.85-87. [22] Ο.π., σ.95. [23] Karl Marx, *Οικονομικά & Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, ο.π., σσ.296-297/ 306. [24] Karl Marx-Friedrich Engels, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, ο.π., σ.47. [25] Ο.π., σ.78. [26] Ο.π., σσ.438-439. [27] Ο.π., σσ.213-214. [28] Ο.π., σ.292. [29] Karl Marx, *Grundrisse*, Penguin, London 1973, σ.488. [30] Karl Marx, *Το Κεφάλαιο*, Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1978, τομ.1, σσ.787-788. [31] Ο.π., τομ.3, σσ.1007-1008. [32] Karl Marx, *Κριτική του Προγράμματος της Gotha*, ο.π., σ.87. [33] Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, όπως περιλαμβάνεται στο K. Marx - F. Engels, *Collected Works*, ο.π., τομ. 25, σ.268. [“An die Stelle der Regierung über Personen tritt die Verwaltung von Sachen und die Leitung von Produktionsprozessen. Der Staat wird nicht „abgeschafft“, er stirbt ab.”] [34] Karl Marx, Η 18η Brumaire του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, όπως περιλαμβάνεται στο K. Marx - F. Engels, *Collected Works*, ο.π., τομ.11, σ.103.